

De dom van Paderborn was gepland in laat-romaanse stijl maar evolueerde naar een gebouw in gotische stijl. © rr

Glimlachende engelen illustreerden het loslaten van het majestatische ten gunste van psychologische interactie en veruitwendiging van emoties. © bpk/RMN – Grand Palais / Jean-Gilles Berizzi

Gotiek verbeeldt mens tussen uitersten van vreugde en pijn

Lang geleden dat de gotiek nog eens in de belangstelling stond. Het is geen eenvoudige opdracht om over de baanbrekende architecturale innovaties en het culturele gedachtegoed van de late middeleeuwen een geslaagde tentoonstelling te maken. Het bisschoppelijk museum van Paderborn heeft die krachttoer met verbluffende deskundigheid volbracht.

Sabine Alexander

Vertrekkend van de romaanse fase van de dom van Paderborn wentelt de tentoonstelling zich in een trage spiraal langs de ontwikkelingen van de Noord-Duitse gotiek naar een artistiek hoogtepunt, het zogenaamde “Hoofd met Verband”, een sculptuur die buitengewoon gevoelig gemodelleerd is en om die reden ook op de affiche staat. Dit hoofd werd in 1914 in het kathedraalklooster van Mainz ontdekt en moet, samen met de later teruggevonden arm en knie, aan een levensgrote stenen figuur toebehoord hebben, die als “menselijke sluitsteen” met gestrekte armen en benen tegen het ribgewelf van de toegangshal van de westelijke dwarsbeuk aangebracht was. Een tekst van 1729 beschrijft hoe de figuur omringd was met de symbolen van de deugden en een draak en leeuw onder de voeten had.

Nieuwe visie op de mens

Onderzoekers staan nog steeds voor een raadsel, want deze antropomorfe sluitsteen is uniek en wellicht een eigen vinding van de Meester van Naumburg. Ook die toeschrijving blijft onzeker en berust op vergelijking met ander werk van de Meester. Hoe dan ook moet deze figuur, die bovendien heel realistisch gepolychromeerd was, al in de 13de eeuw veel aandacht hebben getrokken en door zijn vreemde locatie en gevoelvolle menselijkheid bijzondere emoties hebben losgemaakt. Zijn hoofd is alvast exemplarisch voor de nieuwe visie op de mens die in de gotiek postvatte en die op de tentoonstelling met tal van andere 13de-eeuwse sculpturen geïllustreerd wordt. De Imad Madonna van Paderborn opent de tentoonstelling en laat zien hoe anders – gesloten, frontaal, waardig, symbolisch, gestileerd en onbeweeglijk – de beeldtaal was in de periode die aan de gotiek voorafging. De Madonna ont-

Het Hoofd met Verband uit de 13de eeuw wordt toegeschreven aan de meester van Naumburg. © Bischöfliches Dom- und Diözesanmuseum, Mainz

stond in een tijd van ingrijpende kerkhervormingen en is een van de oudste monumentale voorstellingen van de *Sedes Sapientiae*, de tronende Madonna met Kind die symbool stond voor de kerk. Het beeld was een geschenk van bisschop Imad en bekleedde een bijzondere plaats in de dom, die door dezelfde bisschop onmiddellijk na de verwoestende stadsbrand van 1058 heropgericht werd. Dat men dit solide gebouw anderhalve eeuw later sloopte om er een kerk in eigentijdse stijl voor in de plaats te zetten, getuigde van een groot zelfvertrouwen en een op de toekomst gerichte blik.

Machtige familie

De nieuwe dom was gepland in laat-romaanse stijl, maar de constructie kwam pas goed op gang in de tijd waarin het adellijke geslacht

Lippe niet alleen zijn wereldlijke macht fors uitbreidde, maar ook een groeiend aantal sleutelposities in de kerk bezette. Maar liefst acht van de twaalf kinderen van Hermann II van Lippe (1175-1229) behoorden tot de clerus en lieten kerken bouwen en verbouwen. Dat resulteerde in een bouwstijl met verwante architecturale en decoratieve kenmerken die zich van Westfalen tot in de Lage Landen en de Baltische regio verspreidde. In Paderborn werd Bernhard IV van het Huis van Lippe in 1228 bisschop, in 1247 opgevolgd door zijn neef Simon I en dertig jaar later door nog een lid van de familie, Otto von Rietberg, die bisschop was toen de nieuwe dom omstreeks 1280 voltooid werd. Het was onder de Lippedynastie dat de dom naar een bouwwerk in gotische stijl evolueerde.

Plannen

De snelle opkomst van de gotiek in de Duitse gebieden is ondenkbaar zonder directe invloed vanuit Frankrijk. Niets is geweten over de bouwmeester en metselaars die in 1230 in Paderborn arriveerden en duidelijk vertrouwd waren met de Franse kathedraalarchitectuur, vooral die van Reims. De luttele restanten van architectuurtekeningen – zoals het bijna uitgewiste palimpsest met tekeningen van gevels en architectuurdetails van de kathedraal van Reims en de unieke plattegrond die in 1944 in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Trier aangehouden werd – laten vermoeden dat metselaars de gotische bouwstijl, die door zijn hoogtestreven en zijn maaswerk in de ramen behoorlijk complex was, mede dankzij dit soort tekeningen deugdelijk konden implementeren. Bovendien had de innovatie van schaaltekeningen het voordeel dat men onderdelen op voorhand kon aanmaken, ook tijdens de wintermaanden, wanneer de bouw stillag.

De dialoog die monumentale sculpturen, via hun emotionele expressie, met de gelovige tot stand brachten, was een nieuwigheid van de gotiek. Engelen met mondhoeken die zich tot een glimlach plooiden en tronende Madonna's die zich liefdevol naar het Kind bogen, illustreerden het loslaten van het majestatische ten gunste van psychologische interactie en veruitwendiging van emoties. Lach, verdriet en pijn kregen een cruciale rol in de kunst van de gotiek. De mens werd niet meer verbeeld als een eerbiedwekkende figuur, maar levensecht voorgesteld als een onrustig, ingewikkeld en kwetsbaar wezen, wiens tijd op aarde zich afspeelt tussen uitersten van vreugde en pijn. De fierheid van de middeleeuwer over al de technische en stilistische realisaties van de gotiek openbaarde zich dan weer in de kwistigheid waarmee een veelvoud van gesofisticeerde architectuurelementen in de liturgische uitrusting en in reliekschrijnen rondgestrooid werd.

Tijdgeest

Meezeilend op de tijdgeest gaan curatoren hun klemtonen aanpassen. Het bleek al uit de expo's rond Peter-Paul Rubens, Adriaen Brouwer en Gustav Klimt, maar ook in Paderborn is het duidelijk: innovaties in de kunst of architectuur hebben zich altijd als een lopend vuurtje door Europa verspreid; geen grens, godsdienst of taalbarrière kon dat verhinderen. En wat nog belangrijker is: het continue omlopen van ideeën en technieken zorgde voor kruisbestuivingen die de inventiviteit nog verder aanwakkerden. Dat reizen en migratie een belangrijke motor van ontwikkeling zijn, klinkt als een basso continuo doorheen onze geschiedenis en ook doorheen deze uitstekende tentoonstelling over de gotiek. III

Gotik. Der Paderborner Dom und die Baukultur des 13. Jahrhunderts in Europa loopt tot 13 januari in het Diözesanmuseum, Paderborn. www.dioezanmuseum-paderborn.de/gotik

Christoph Stiegemann (ed.), **Gotik. Der Paderborner Dom und die Baukultur des 13. Jahrhunderts in Europa**, Erzbischöfliches Diözesanmuseum Paderborn / Michael Imhof Verlag, Petersberg, 800 blz.